

ULUSLARARASI
BEYTÜŞŞEBAP
VE
MOLLA HÜSEYİN BATEVİ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

20-21 Eylül 2014 Şırnak

T.C.
BEYTÜŞŞEBAP
KAYMAKANLIĞI

ESER ADI:
**BEYTÜŞŞEBAP VE
MOLLA HÜSEYİN BATEVÎ SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ**

Baskı/Publication

Grafik Tasarım

DÜZEY AJANS

0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Yeri ve Tarihi

İstanbul, 2015

Şırnak Üniversitesi Yayınları No: 5

ISBN: 978-605-88496-5-5

2015 Şırnak

Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü

Bu eserin tüm yayın hakları Şırnak Üniversitesi Rektörlüğüne aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

MOLLA MUSA CELALÎ VE KÜRTÇE MEVLÎT ÜZERİNDEKİ ŞERH ÇALIŞMASI

M. Salih GEÇİT*

Özet

Molla Hüseyin-i Bateyi'nin yazmış olduğu Kürtçe Mevlid üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Molla Musa el-Celali'nin Şerh çalışmasıdır. Biz bu tebliğimizde Molla Musa'nın ilmi şahsiyeti, eserleri ile birlikte Mevlid üzerine yazdığı şerh çalışmasını da ele aldık. Mevidi şerh ederken kullandığı metot, istifade ettiği kaynaklar, temas ettiği ilim dalları gibi bir çok açıdan şerh çalışmasını tahlil ettik. Böylece söz konusu şerh çalışması örneğinde Molla Mehmed-i Bateyi veya Molla Hüseyin-i Bateyi (Ertuşî) diye meşhur olan zatın ilmi etkisinin bugünlere kadar nasıl geldiğini vurgulamayı hedefledik. Buna göre söz konusu metin üzerinde çalışılacak birçok yön bulunmaktadır.

1. MÜDERRİS MOLLA MUSA CELÂLÎ (GEÇİT) HOCA

Kürtçe Mevlid üzerine şerh çalışması yapan alimlerimizden birisi de Doğubeyazıt'ta köklü bir medrese eğitimi veren ve binlerce talebe yetiştiren, talebelerine klasik medrese programının yanında Ahmed-i Xânî'nin Nubihar, Eqîda İmané eserlerini de okutan, bunlar üzerinde şerh kitapları yazan müderris Molla Musa Celâlî'dir.

1.1. İLMÎ VE FİKRÎ HAYATI

1938 yılında Doğubayazıt'ın Telçeker Köyünde doğan ve ilk okuldan sonra bölgenin muhtelif medreselerinde 17 yaşına kadar dini ilimleri tahsil eden müellif, daha sonra İmam-Hatiplik görevine başlayarak yaklaşık 50 senedir medreselerde ders vermektedir. Eski Arabî ilimlere dair revacın azalması ve ilmiyle âmil vefâkar talebelerin kıtlığa uğraması yüzünden ömrünün altmış-beş yaşından itibaren kendisini tamamen ilmi kitaplar hazırlamaya adanmış müellif halen yaşamakta olup Doğubayazıt'ta ikamet etmektedir. Molla Musa el-Celâlî diye meşhur olmuştur.¹

Molla Musa aslen Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesine bağlı Sürbahan (Yeni ismi Telçeker) köyünde fakir ve dindar bir şahsın oğlu olarak doğdu. Babasının adı Hasan, onun da babasının adı Ubeyd, onun babasının adı Yusuf, onun babasının adı Mahmud, onun babasının adı Ömer, onun babasının adı İsmail, onun babasının adı Ahmed'dir.² Halk

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, msalihgecit@agri.edu.tr

1 Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Ulum*, Şefkat Yay., İstanbul, 2003, s. 227-229.

2 Celâlî, *Mecmuatu'l-Ulum*, s.227.

arasında bilinen rivayete göre Ahmed'in kel olması sebebiyle "Keçel" adı verilmiş, kendisinden sonraki evlatlarına "Keçeli Aşireti" adı verilmiştir. Keçeliler de kendilerini Celali Aşiretinin bir boyu olarak kabul etmektedir. Bu sebeple müellifimiz Molla Musa el-Celâlî olarak tanınmaktadır.

Molla Musa Celâlî 1944 yılında köyündeki İlkokula kaydolmuş, okulun en başarılı öğrencisi olarak 1949'da mezun olmuştur. Daha sonra köyde ailesinin kapı komşusu olan ve Osmanlı döneminde askeriyede "Ali Okul" adı verilen askeri kurslarda alfabeyi öğrenen komşusu "Ali Çavuş"tan Kur'an okuma dersi almıştır. Bir ay gibi kısa bir sürede Kur'an okuma aşamasını bitirince komşusu Ali Çavuş'un "benden bu kadar, sen benden öğrendin ama benden daha güzel okuyorsun, git kendine bir şeriat hocası bul, o sana ders versin" şeklindeki tavsiyesi üzerine babasından habersiz bir şekilde Bulanık'ta ikamet eden halasının evine kaçmış, oradaki medreseye gitmiştir. Medrese eğitimine bu şekilde 1950 yılında Bulanık (Kop)'a bağlı "Tirtop" adlı köyde meşhur Şeyh Molla Muhammed Sadık'ın kardeşi Molla Reşid'den sarf ilmindeki "İzzî" adlı kitaptan başlamış, "Şerhu'l-Muğni"ye kadar okumuştur. 1949-1950 yılında açılan öğretmen okulu sınavlarında başarılı olan müellifimiz, istememesine rağmen babası tarafından Erciş Arnis Öğretmen Okuluna kaydolmak üzere götürülmüş, ancak yaya gittiklerinden dolayı yolda gözüne kan girmiş, okul müdürü tarafından "gözleri kör olacak, okumasına gerek yok" diye geri gönderilmiştir. Bunun üzerine medrese eğitimine devam etmeye başlayan Molla Musa 1951 ve 1952 yıllarında Iğdır'da Hoşhaber köyü imamı Ustad Molla İbrihim el-Iğdırî'nin medresesinde medrese usulü eğitim silsilesini (kitap esaslı müfredatı) takip ederek "Şerhu'l-Muğni" adlı kitaptan İmam Suyuti'nin "Elfiyye" üzerinde yazdığı meşhur şerh kitabı "el-Behcetü'l-Mardıyye Ala'l-Elfiyye" seviyesine kadar gelmiştir. Daha sonra Doğu ve Güneydoğu Bölgesinin meşhur alimlerini araştırarak bir kaç müderrisin dizinin dibinde diğer kitapları okumuştur. Yanında ders okuduğu meşhur hocalardan bir kaç tanesi şunlardır: Molla Abdurrahman Dürre, Molla İbrahim Ağdadî (1953-1954), Şeyh Abdurrahim b. Şeyh Yahya Çoxreşî, Molla Şemsuddîn (1956-1957), Seyyid Abdurrahmân ed-Dérizbînî. Bu ve benzeri silsile kitaplarını okuyup bitirdikten sonra memleketi Doğubeyazıt'a dönerek 1957 yılında Néço Köyü, Çiftlik Köyü ve Nureşin Köyü'nde hem fahri imamlık vazifesini ifa etti, hem de bir medrese açıp talebe okuttu. Müderrislik ve imamlık hayatını sürdürürken aynı zamanda bölge ulamasından irtibatını kesmeyen Molla Musa senede bir kaç defa müşkil meseleleri bir deftere kaydedip zamanın en parlak alimlerine müraccat etmiş, ayrıca muhtelif ilimlerle ilgili olarak da sıkı ve düzenli bir metotla kendi kendini yetiştirme programını takip etmiştir. Bu sebeple Allame Molla Sareddin Yüksel ile Allame Şeyh Muhyeddin el-Havîl hocaefendilerine vefatlarına kadar müracaat etmiştir. İcazetnamesini de Şeyh Muhyeddin el-Havîlî'den almıştır.³

3 Celâlî, *Mecmuatu'l-Ulum*, s. 227.

1961 yılında askerlik vazifesini yerine getirmek üzere Mardin'e gitmiştir. Orada iki buçuk sene hem askerlik yapmış, hem de ulaşabildiği alimlere müracaat ederek dinî ve ilmî bilgilerini pekiştirmiştir. Askerlikten döndükten sonra da yine 4 yıl Girberan, 3 ay Kalecik, 4 yıl Girika köylerinde hem müderrislik hem de fahri imamlık yaptı. 1968 yılında Kars iline bağlı Şaban Köyünde kısa bir süre imamlık yaptıktan sonra tekrar memleketi Doğubeyazıt'a dönerek 1969-1975 yılları arasında Zorava Köyünde, 1975-1976 yılında Noreşin Köyünde, 1977-1982 yıllarında Xarık Köyünde resmi imamlık ve müderrislik yaptı. Daha sonra 1982-1984 yıllarında Doğubeyazıt Merkez Camii'nde Vaizlik yapmasının yanısıra Kur'an Kursunda ders verdi. Kur'an Kursu eğitiminin Kur'an kıraati ve Arap alfabesi ile birlikte tecvid ilmüne munhasır olup da üst seviye gerektiren arabi ve dinî ilimlere elverişli olmaması, şehrin merkezinin de medrese eğitimini sürdürmeye münasip olmaması nedeniyle tekrar köylere dönüp Ağrı'nın Eleşkirt İlçesine bağlı Haydaroğlu Köyüne tayini kaldırıp 1986-1988 yılları arasında orada kurduğu medresede talebe yetiştirmeye devam etti. 1988 yılında bir sene Eleşkirt'e bağlı Şanezer (Körpeçayır) köyünde imamlık ve müderrislik yaptı. Daha sonra tekrar Doğubeyazıt'a dönerek 1989-1991 yıllarında Korım (Dalbahçe) Köyünde müderrislik ve imamlık yaptı. 1991 yılında resmi görevinden emekliye ayrılarak Doğubeyazıt merkezinde açtığı medresede bugüne kadar ders vermeye devam etmektedir. Halihazırda yaşayan ve bu medresesinde medrese programı çerçevesinde Molla Cami ve üstü kitaplardan ders okutan müellif aynı zamanda kitaplar yazmaya da devam etmektedir.⁴

1.2. ESERLERİ VE ESERLERİNİN MUHTEVASI

Müellifin medrese çevrelerinde ve dini ilimler alanında gerek Türkiye'de gerekse çevre ülkelerde tanınan eserleri şunlardır:

1.2.1. MECMUATU'L-ULUM: Eski medreseler ile çağdaş dini okul ve fakültelerce okutulan Sarf, nahiv, Mantık İlmi, Vadi İlmi, Akaid, Tasavvuf, Fıkıh Usulu, Tefsir Usulu, Hadis Usulu, Tecvid, Aruz İlmi, Belağat, Beyan, Münazara, Meani, Bedi İlimleri gibi 15 adet temel ilmin kısa ve öz bir şekilde ele alındığı ansiklopedik bir eserdir. İslami İlimlere Giriş niteliğinde toplu ve yeterli bilgilerin talebeye hazır bir şekilde sunulmasını hedef almaktadır.⁵

1.2.2. MECMUATU'L-FEVAİD: Günümüzde yaşayan bir dini ilimler talebesinin bilmesi gereken klasik ve modern konulardaki bilgilerin toplu bir şekilde ele alındığı Faydalı Bilgiler Ansiklopedisi niteliindedir.⁶

4 Celâlî, *Mecmuatu'l-Ulum*, s. 228. Bu bilgileri ayrıca kendisi ile yaptığımız görüşmede bize anlatmıştır. Bu konuda elimizde bazı sesli kayıtlar da bulunmaktadır.

5 Celâlî, *Mecmuatu'l-Ulum*, s. 228.

6 Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fevâid*, Şefkat Yayınları, İst., 2004.

1.2.3. MECMUATU'L-KASAİD: Arap cahiliyyesi döneminde en meşhur Muallakat-ı Seb'a (Kabe'ye asılan yedi adet kaside) şiirleri ile İslam Tarihinde çok meşhur olan Arapça edebi kasideleri şerh eden bir eserdir. İslam Tarihi boyunca Arap Dili ve Edebiyatında en meşhur kaside ve divanların da ele alındığı eser, türünün ilki ve en toparlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Hz. Ali ile İmam Şafii'nin divanları da eserde şerh edilmektedir.⁷

1.2.4. MECMUATU'L-FETAVA: Şafii, Hanefi, Maliki, Hanbeli ve Caferi Mezheplerine ait fetvalar ile çağdaş konularla ilgili fetvaların toplu olarak özetle ele alındığı eser, klasik ve çağdaş sorunların her ikisine de cevap vermektedir. Eserde dini ve fikhî meseleler hakkında eski ve yeni en önemli İslam hukukçularının görüş ve içtihatları derlenerek ele alınmaktadır.⁸

1.2.5. MECMUATU'L-MAKASİD: Buhari, Müslim, en-Nihaye, el-Camiu's-Sağir gibi meşhur hadis kitaplarında geçen Mücmel ve Müşkil hadislerin haşiye ve şerhlerle açıklığa kavuşturulduğu eserde, ayrıca vaaz ile ilgili bir risale de bulunmaktadır.⁹

1.2.6. HAŞİYE ALA İŞARATİ'L-İ'CAZ: Bediuzzaman Said-i Nursi'nin Kur'an'ın belağat ve i'cazi ile ilgili olarak yazdığı tefsir mukaddimesindeki zor ve anlaşılması müşkil olan ibarelerin açıklığa kavuşturulduğu bir esedir.¹⁰

1.2.7. MEVLİT VE DİVAN: Doğu bölgesinde asırlardır okunan ve eski dil üzere yazılmış olan Mevlid kitabının sadeleştirilerek yeni bir üslup ile Celâli Kürtçesiyle yazıldığı eserde ayrıca müellifin muhtelif yıllarda yazdığı dinî ve tasavvufî şiirleri toplanmıştır.¹¹

1.2.8. ŞERHU KASAİD-İ İBN FARİZ: Meşhur Arap edebiyatçısı ve şairi İbn Fariz'in şiirlerinin şerh edildiği bir eserdir.¹²

1.2.9. ŞERHU EBYATİ TARİHİ'L-HULEFA: İmam Suyuti'nin Tarihu'l-Hulefa adlı tarih kitabında geçen ve anlaşılması zor olan şiirlerin şerh edildiği bir eserdir.

1.2.10. ŞERHU EBYATİ NURİ'L-EBSAR: Hz. Muhammed ve on iki ehl-i beyt imamının hayatının ele alındığı meşhur Nuru'l-Ebsar adlı kitapta geçen ve anlaşılması zor şiirlerin şerh edildiği bir eserdir. Sembol Yayınları arasında basılmıştır.

1.2.11. BAZI ŞÜPHELERE CEVAPLAR: Günümüz ilahiyat âlimleri arasında tartışılan bazı konuların ele alındığı bu risale Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilen eser 1997 yılında İstanbul'da basılmıştır.

7 Celâli, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Kasaid*, Sembol Yay., İst., 2005.

8 Celâli, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fetâvâ*, Sembol Yay., İst., 2006.

9 Celâli, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Makasid*, Sembol Yay., İst., 2006.

10 Celâli, Molla Musa, *Haşiye Ala İşarati'l-İcâz*, Sembol Yay., İst., 2008.

11 Celâli, Molla Musa, *Mevlid ve Divan*, Sembol Yay., İst., 2007.

12 Celâli, Molla Musa, *Şerhu Kasaidi İbn Fariz*, Sembol Yay., İst., 2008.

1.2.12. KIZIL İCAZ ŞERHİ: Mantık İlmi ile ilgili olarak Arapça yazılmış olan ve Bediuzzaman Said-i Nursi'nin de talikatlarının bulunduğu meşhur kitaptaki zor ibare ve konuların açıklığa kavuşturulduğu eserdir.¹³ Bu kitabı İstanbul'a bir diğer kitabını matbaaya vermeye giderken rüyada Bediuzzaman Said Nursi'nin "*Mantık ilmi artık kalkmak üzere, bu konuda Kızıl İcaz kitabımı şerhet*" sözü üzerine yazdığını bizim de hazır olduğumuz bir çok mecliste ifade etmiştir.

1.2.13. TEFSİRÜ'L MUHMEL ÜZERİNE HAŞİYE: Arapça yazılmış ve tamamıyla noktasız harflerin kullanıldığı meşhur "Tefsiru'l-Mühmel" adlı Kur'an tefsiri kitabının zor yerlerinin ve anlaşılmaz bölümlerinin açıklığa kavuşturulduğu eserdir. Birinci baskısı İstanbul'da yapılan bu eser müellifi tarafından tekrar genişletilmiş bir halde bastırılmak üzere yazılmaktadır.

1.2.14. İHSAN SÜREYYA SIRMA'YA REDDİYE: Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA'nın "*Hilafetten Saltanata*" isimli eserinde bulunan bazı iddialarının red ve tenkit edildiği bir reddiye kitabıdır. Türkçe yazılmıştır. Henüz basılmamıştır. Bu eser hakkında tarihe not düşmek adına bir bilgi vermek istiyoruz. Müellif bu kitabını yazdıktan sonra matbaaya vermek amacıyla İstanbul'a gidip bastırılmadan önce merhum Molla Sadreddin Hocaefendi'ye bastırıp bastırılmaması hakkında arz edip durumu onunla müşavere eder. Molla Sadrettin Hocaefendi eseri inceleyip İslam'a büyük hüzzetleri bulunan İhsan Süreyya Sırma'nın kıymetini takdir etmekle birlikte ilim adına böyle bir nazik çalışmanın da yayınlanmasının uygun olacağını belirtir ve bastırılmak üzere zamanın Tenvir Neşriyat mes'ullerine selamıyla birlikte götürmesini ister. Molla Musa söz konusu matbaaya gidip eserini matbaa mes'ullerine verince onlar da "*Sadreddin Hocamızın selamı başımız üzere, ancak İhsan Hoca'ya da ayıp olur!*" diyerek bastırmak istemediklerini söylerler. Molla Musa Celalî de bunun üzerine "*Ben sizi İhsan Hoca ile Hz. Muaviye arasında muhayyer bırakıyorum.*" diyerek eserinin el yazması nüshasını oraya bırakır ve Doğubeyazıt'a geri döner.¹⁴

1.2.15. TA'LİKÂT ALA HAŞİYETİ'L-KIZILCI ALA TASRİFİ'L-EŞNEVÎ: Adından da anlaşıldığı gibi Eşnevî'nin Sarf ilminde yazdığı kitabının üzerinde yazılmış bulunan Kızılci Haşiyesinin müşkil ve zor yerlerini açıklayarak talebelere ve ilim adamlarının kitabı daha kolay anlamalarını sağlayacak ta'liklerin yazıldığı bir eserdir. O da Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.16. MECMUATU'R-RESÂİL: Bu kitap, dört risaleden oluşmuştur. Bu risalelerde özellikle günümüz İslâm dünyasında tartışılan sünnetin hücciyeti, recm, rid-det, sigara, sigorta, organ nakli, Mehdi'nin gelişi, Hz. Hızır konusu, kabir azabı, şefa

¹³ Celalî, Molla Musa, *Şerhu Kızıl İcâz*, Sembol Yay., İst., 2009.

¹⁴ Bu bilgiyi de defalarca ziyaretine gelen bölge hocalarına anlatırken duydum. Bu bilginin şahidi ve ravisi olarak bendeniz mesuliyeti kabul ediyorum.

gibi itikadî ve fikhî konuları ele alınmıştır. Söz konusu kitap da Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.17. ER-RİSALETU'D-DAİYYE İLA MAHABBATİ MUAVİYE: Bu eser, günümüzde Hz. Muaviye'yi ta'n etmek üzere yazılmış olan bir takım kitap ve makaleler karşısında geleneksel Ehl-i sünnet ulemasının kaynak eserlerine dayalı bir şekilde Hz. Muaviye savunulmaktadır. Eser diğerleri gibi Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.18. NEFYU'L-CİHETİ VE'L-HULUL VE'L-İTTİHAD VE'L-MEKÂN ANİL'LLÂHİ'L-VAHİDİ'L-KAHHÂRİ'R-RAHMÂN: Bu eserde, İslâm akaidinin uluhiyet bahsinde Mücessime, Müşebbihe, ehl-i Sünnet ve Mu'tezile mezhepleri arasında tartışılan hulul, ittihad, cihet ve mekan konularını ilgili ayetlerin ışığında hadisler yardımıyla ve selef ve halef ulemasının izahatları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu eser de Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.19. TA'LİKÂT ALÂ'L-KİTÂBİ'L-LEZİ YEBHASU ANİ'L-LÂH: Said Havva tarafından yazılan "Allah" isimli Arapça kitabın zor yerlerinin anlaşılmasını sağlayan ta'liklerin bulunduğu bir kitaptır. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.20. SENAU'S-SAKALEYN FÎ MENÂKİB-İŞ-ŞEYHEYN EBİ BEKİR ES-SİDDİK VE ÖMER EL-FARÛK: Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile ilgili olarak temel İslam Tarihi kaynaklarından nakil ve istifadeyle yazılmış olan bir eserdir. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.21. CELÂU'L-AYNEYN FÎ MENÂKİB-İ'L-HATENEYN USMÂN ZÎ'N-NUREYN VE ALİ EBİ'S-SIBTEYN: Hz. Osman ve Hz. Ali ile ilgili olarak temel İslam Tarihi kaynaklarından istifadeyle yazılmış olan bir eserdir. Diğer eserler gibi İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından bastırılmıştır.

1.2.22. EL-ENVÂRU'S-SATIA Fİ'L-ECVİBETİ ANİ'L-İ'TİRÂDÂTİ'L-VÂRİDETİ ALÂ'L-HULEFÂ'L-ERBAATİ: Dört halife ile ilgili ileri sürülen bir takım itirazlara karşı onları savunan ve bu konudaki şüphe ve itirazlara cevap veren bu eser de Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.23. NURU'L-BASAR FÎ MENÂKİBİ'L-EİMMETİ'L-İSNEY AŞER: Ehl-i beytin on iki imamının hayatları, şahsiyetleri, menkıbeleri ve İslâm tarihindeki yeri ile Ehl-i sünnet tarafından kendilerine verilen değer ve hürmeti anlatan bir eserdir. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.24. FEYZU'L-KADİRİ'L-MUBDÎ ŞERHU'L-MEVLİDİ'L-KURDÎ: Molla Muhammed-i Bateé tarafından yazılan ve Kürt bölgelerinde bir kaç asırdır Mevlid kandillerinde ve muhtelif vesilelerle merasim şeklinde okutulan Mevlidi Şe-

rif'i Arapça'ya tercüme ettikten sonra bir de şerh eden bir kitaptır. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.25. FEYZU'L-KADİRİ'L-ALLÂM ŞERHU NEHCİ'L-ENÂM: Molla Halil Siirdî tarafından yazılan Nehcu'l-Enâm isimli Akaid ve Kelâm manzumesini Arapç'ya tercüme edip yine Arapça Şerheden bu kitap da Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.26. FEYZU'L-KADİRİ'R-RAHMÂN ŞERHU NEWBİHÂRÂ BİÇÛKÂN: Bu eser, Şeyh Ahmed-i Xânî'nin meşhur eseri Nevbihar'ı Arapça'ya tercüme edip Arapça açıklayan bir şerh kitabıdır. Sembol yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.27. FEYZU'L-KADİRİ'L-MENNÂN ŞERHU AQİDETİ'L-İMÂN: Yine Şeyh Ahmed-i Xânî tarafından yazılan Akîda İmâné isimli eserin Arapça'ya tercüme ve şerh edildiği bir eserdir. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.28. MECMUATU'L-FUYÛZÂT: Bu eser de son dört eserin, yani Mevlid, Nehcu'l-Enâm, Nevbihar ve Aqide eserleri üzerinde yazılmış olan şerh kitaplarının yoğun talep üzerine birleştirilerek tek cilt ve aynı mecmua halinde bastırıldığı bir kitaptır. İhvân Neşriyat tarafından 2012 yılında İstanbul'da bastırılmıştır.

1.2.29. ŞERHU TEFSİRİ'N-NESEFÎ: Nesefî tefsiri diye meşhur olan tefsir kitabı üzerinde yazılan bu eser, daha devam etmektedir. Bölgedeki bazı âlimlerin ve üniversite hocalarının talebi üzerine söz konusu tefsir kitabının müşkil ve zor taraflarının anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla ele alınmıştır. Takriben beş cilt halinde yayınlanacaktır.

1.2.30. HAŞİYETU CAMİU'L-MAKASID ALA HALLİ'L-MEAKID ŞERHU'L-KAVAİD: Üstad Ahmed b. Muhammed es-Sivâsî tarafından yazılıp medreselerde ders kitabı olarak okutulan Halli'l-Meâkid adlı eser üzerine Molla Musa el-Celâlî'nin yazdığı bir haşiyeye çalışmasıdır. Mehmet Can tarafından da tahkik edilerek bastırılmıştır.¹⁵

1.2.31. HAŞİYETU ŞERHU'L-MUĞNÎ: Nahiv ilminde yazılmış olan el-Muğnî isimli kitabın şerhi olup medreselerde ders kitabı olarak okutulan Şerhu'l-Muğnî isimli eser üzerine yazılmıştır. Anlaşılması müşkil olan yerleri açıklamaya çalışıp talebelelrin bu kitabı daha iyi anlamalarını sağlamak amacıyla te'lif edilmiştir. Bu kitap da bastırılmıştır.¹⁶

2. MOLLA MUSA'NIN KÜRTÇE MEVLİD ÇALIŞMALARI:

Molla Musa Celâlî, Mevlit konusunda üç adet çalışma yapmıştır. Daha sonra bu

15 El-Celâlî, Molla Musa, *Haşiyetu Cami 'l-Mekâsîd alâ Halli 'l-Meâkid*, Şefkat Yayınları, İstanbul, 1433.

16 El-Celâlî, Molla Musa, *Hâşiyetu Şerhi 'l-Muğnî*, Sembol Yay., İstanbul, 2012.

tecrübelerini birleştirerek Mevlid üzerine Arapça bir şerh olarak ikmal etmiştir. Aşağıda bu üçünü kısaca tanıtacağız:

2.1. Kürtçe Mevlid Üzerine Ta'likat Çalışması: Molla Musa medresede ders verirken müferedatın ortalarına kadarki kitapları okuyan talebelerine Kürtçe Mevlid'in mealini okuturdu. Bu sebeple Mevlid'de geçen Arapça, Farsça, Türkçe ve Eski Kürtçe kelime ve kavramları muhtelif lügat kitaplarından araştırarak lügat anlamlarını ta'lik şeklinde mevlid kitabının üzerine kendi el yazısıyla yazmıştır. Fotokopi imkanının olmadığı, Kürtçe kitap çalışmalarının da yasak olduğu dönemlerde müellifin bu çalışmasını talebeleri kendi el yazılarıyla yazarak istinsah ederlerdi. Fotokopi makinası çıktıktan sonra da fotokopi nüshaları şeklinde ciltleyip okuyorlardı.

Müellif bu ta'lik çalışmasının kapak sayfasında "Tenbih: bu ta'likte bulunan kelimelerin arapça manaları el-Müncid'den, Farsça kelimelerin manaları da Dımaşk ve Halep Üniversitelerinin Fars dili müderrisi Dr. Muhammed et-Tennüci'nin te'lifi olan el-Mu'cemu'z-Zehebî'den alınmıştır."¹⁷Tüm ta'likler, Mevlid'in matbu nüshası üzerinde yazılmıştır. Müellifin ta'lik yaparken takip ettiği metod maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1. Tek kelime ile karşılığı yazma imkanı olduğunda kelimenin hemen üstünde karşılığını yazmıştır.
2. Cümle halinde izah edilmesi gerektiği ve yazının yazılacağı yerin dar olması durumunda Alfabetik harflerle özel bir dipnot sistemi kullanarak karşılığını üst, alt, sağ veya sol kenarlarda müsait yerlerde yazmıştır.
3. İzahlar bazen sırf kelimenin karşılığı veya açıklaması tarzındadır.
4. Bazen de izahla birlikte veya izah yapılmadan metinden çıkarılacak hüküm ve sonuçlara işaret edilmiştir.
5. Bazen konu ile ilgili tarihî bilgiler verilmiştir.
6. Bazen konu ile ilgili hadislere ve o hadislerin sıhhat durumlarına işaretler yapılmıştır.
7. Bazen kelimenin ve cümlenin Sarf ve Nahiv ilmi açısından muhtelif durumlarına işaret edilmiştir.
8. Arapça kelimelerin karşılığı Kürtçe, Türkçe veya Farsça yazıldığı gibi, Farsça, Kürtçe ve Türkçe kelimelerin karşılığı Arapça da yazılmıştır. Böylece bölgede yaşayan ve mıntkanın sosyal durumunun bir gereği olarak farklı dilleri bilen talabelere muğlak ve müşkil kelimelerin anlamları, bilinen ve tanınan diller vasıtasıyla öğretilmiştir.

¹⁷ Celalî, *Ta'lik Ale'l-Mevlid*, Müellifin Kendi El Yazma Nüshası, s. 1.

9. Bazen de diğer ilimlerle ilgili hüküm ve istihraclara işaret edilmiştir.
10. İzah edilmesi gereken konular bölge medreselerinde meşhur olan Tarihu'l-Hulefa, Siret-i Halebiyye, Nuru'l-Ebsar, Muhammedun Rasulullah gibi siyer ve tarih kitaplarından istifade ile açıklanmıştır. Ayrıca Celaleyn ve şerhi Savî tefsirlerine de atıflarda bulunulmuştur.¹⁸

Burada bir örnek vererek ilgili ta'lik çalışmasını tanıtacağız. Mevlid'in orijinal metninde Hasan el-Ertüşî (Molla Hüseyin-i Batevî) şöyle der:

Hemdé bé hed bo xwedayé alemîn

Ew Xweda'yé dâye me dîné mubîn¹⁹

Molla Musa Celâlî beyitte geçen “hed” kelmesinin üzerinde “kıyas” yazdıktan sonra beytin ikinci kısmının üzerine de “bu satır burada hamdin nimet karşılığında yapıldığına işaret etmektedir.” şeklinde bir izah yapmaktadır. Böylece biz, el-Celâlî'nin mevlid üzerine ta'likler yazarken yukarıda adı geçen Arapça ve Farsça lügat kitapları ile birlikte kendi ilmi mütaalalarını da izafe ettiğini görmekteyiz.

2.2. Kürtçe Mevlidin Celali Kürtçesine Sadeleştirilmesi Çalışması: Molla Musa bölgede asırlardan beri okunan Molla Mehmed (Hüseyin) Batevî'nin bu mevlidin dilinin Celâlî Aşireti Kürtçesine ve günümüz Kürtçesine göre ağır ve anlaşılmasız olduğunu görünce söz konusu mevlidden hareketle hem özet, hem de sadeleştirme yapma zarureti duymuş ve kısa bir mevlid yazmıştır. Bu mevlit de talebeleri tarafından Doğubeyazıt bölgesinde diğer mevlit metni ile birlikte okunmuş, daha sonra İstanbul'da bastırılmıştır. Bu çalışmanın birinci bölümü Mevlid iken, ikinci bölümü de Celâlî'nin Celâlî Kürtçesiyle yazdığı kaside ve beyitlerden müteşekkildir.²⁰

Bu mevlidde günümüz Kürtlerinin anlamadığı gayr-ı mütedavil eski Kürtçe, Arapça ve Farsça kelimeler hazfedilmiş, yerlerine günümüzde halk tarafından kullanılan basit ve yalın Celâlî Kürtçesinden kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca Mevlid'in orijinali uzun olduğundan bazı bölümler hazfedilmiştir. Yine Mevlid'de geçen bazı müşkil ve tartışmalı meseleler avam kesimi nazar-ı itibare alınarak iktibas edilmemiştir. Günümüz müslümanlarını ilgilendiren bazı meseleler eklenmiş, orijinal Mevlid'in temel konuları günümüz ihtiyaçları çerçevesinde yansıtılmıştır. Bu sebeple bu çalışma ne tam tercüme, ne de tam sadeleştirme mahiyetindedir. Mollayı Batevî'nin mevlidinin ana fikrini özetle ele alan yeni bir çalışma mahiyetinde de kabul edilebilir.

Burada bir örnek olması temennisıyla söz konusu çalışmanın ilk bölümünü nakledeceğiz. Celâlî, Molla Hüseyin-i Batevî'nin Mevlidinin Mukaddime bölümünü

18 Celâlî, *Ta'lik Ale'l-Mevlid*, Müellifân Kendi El Yazma Nüshası, s. 1-45.

19 El-Ertüşî, Molla Hasan, *Mevlidü'n-Nebevî*, Dersaadet, İstanbul, s.2.

20 Celâlî, Molla Musa, *Mevlid*, Sembol Yay., İstanbul, 2007.

Celâlî Kürtçesine şöyle çevirmiştir:

او خدای خوبی لوح قلم	بسم الله الرحمن الرحيم
ام فقیر محتاج بلنکارن	حمد بی حد بو خدای عالم.
تابع وی قیمتلی بو معتبر	دایه مه مسلماتا دین مزین.
دایه مه میراثا قرآنا خو	ام کرینه امنا او بیغمبر.
یعنی دامه احمد علیه السلام	او خدای بویه خوبی ملک خو.
دایه مه ایمان قرآن رزق مال	دین مه کر کامل عزیز تمام.
خالق ارض عسمان جیاء بحر	او خدای بی مثال بی هوال.
دبهی زی قول خو تمام دنکا	رازق بی دست بی مستاتک معر.
ببه قربانوی روح مال جانه	زانایه زیو خبر دی سینکا.
قوة قدرتاخو زحف لکری	کریم رحیم مزین رحمانه.
هدایتا مه بکه بال ریا تمیز	عسمان بی استون وی جکری.
لکن ایش تیه کرم قنجی رحمه	رجاکارن ام زته شاه عزیز.
بنی بایراقا بیغمبر مه بی کریم	زحفه زمه سوج کونه ظلمه.
دائم صلواتا بزین بدل بأخلاص ²¹	یا رب ایمان دخازن ام دائم.
	اکر دخازن هون زی آکر بینه خلاص

Böylece biz, söz konusu çalışmanın ne tam müstakil bir çalışma olduğunu, ne de tam bir tercüme ve sadeleştirme olduğunu söyleyemeyiz. Müellifin daha çok içinde yaşadığı toplumun avam kesiminin dini merasimlerde okuduğu ve Arapça, Farsça, Eski Kürtçe kelimeleri muhtevî olduğu için halk tarafından anlaşılamayan bir eserin temel mesajlarını özetle sunma çabası içinde olduğu görülmektedir.

2.3. Kürtçe Mevlid Üzerine Şerh Çalışması: Molla Musa bu iki çalışmasını daha sonra birleştirerek ve eski Mevlid Metnini de muhtelif nüshalarından araştırarak yeniden ele almış, Arapça bir şerh çalışması yazmıştır. Bu eseri de iki defa matbaada bastırılmıştır. Aşağıda söz konusu şerh çalışmasını tanıtacağız.

3. KÜRTÇE ŞERH ÇALIŞMASI ÜZERİNE BİR TAHLİL

3.1. Metin: Molla Musa'nın şerh ettiği "Mevlid" kitabı, Molla Hüseyin-i Bateyî veya Molla Hasan-ı Ertuşî diye meşhur olan şahsın yazdığı mevlit kitabıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Kürt müslümanların buldukları her mınıtkada okudukları ve büyük değer verdikleri bir edebî na't kitabıdır. Bugüne kadar hakkında bir çok çalışma ve makale yazılmıştır. Ayet ve hadislerin manalarından hare-

21 Celâlî, *Mevlid*, s. 2.

ketle Hz. Muhammed'in faziletini ve peygamberliğini izah etmektedir. Bazı konularla ilgili zayıf ve mevzu rivayetlere dayandığı görülmekle birlikte bir siyer veya İslam tarihi kaynağı olarak değil, bir na't ve manzum bir edebi eser olarak bakıldığında söz konusu ifadelerin şiir kitaplarındaki mübalağa, mecaz, istiare ve teşbih kabilinden ifadeler olduğunu kabul etmenin daha uygun olduğu söylenebilir. Nitekim bölge insanı üzerinde bir bilgi kaynağı olarak değil, dini coşkunun arttırılması ve Hz. Peygamber sevgisinin gönüllere yerleştirilmesi amacıyla istifade edilen bir folklorik eser olarak tesir ettiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında metin, kültürel ve tarihi değeri olan bir eserdir.

3.1.1. Mevlid'in Metni: Mevlidin metni hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Ancak edebî ifadelerle birlikte birinci kısmın bir hamdele ve salvele tefsiri mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. İlk bölümlerde daha çok Allah'ın isim ve sıfatları, kudreti ve kudret tecellileri olan kainattaki varlıklar, onun Hz. Peygamber'e nübüvvet nime-tini bahşetmesi, nimetlerin en büyüğü olan İslam ile onu şerefliendirmesi gibi konular işlenmektedir. Daha sonra Hz. Amine'nin hamileliği, Hz. Abdullah'ın Şam seferi ve vefatı, Hz. Amine'nin koca acısı ve evlat yetiştirme derdi, Hz. Muhammed'in doğumu, doğum esnasında meydana gelen harikülade olaylar, Yahudi ve Hristiyanların yeni peygamber konusundaki panik tavırları, Arapların durumu vs... siyer kitaplarındaki bir çok ayrıntı büyük bir ustalıklarla edebi bir metin içinde şiirsel bir ifade tarzıyla ve uygun yerlere serpiştirilmiş bir vaziyette övgü ifadeleri arasında yoğun bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre dinleyiciye hem Hz. Muhammed'in siyeri ile ilgili temel bilgiler verilmekte, hem de onun fazileti, üstünlüğü, nübüvveti ve sevgi ve saygısı aşılana, etkili ve coşkulu bir peygamber şuuru verilmektedir. Metin dili eski Kürtçe olup içinde bol miktarda Arapça ve Farsça kelimeler de bulunmaktadır. Bazen Türkçe dil kalıpları da kullanılmaktadır. Mevlidin el yazma nüshaları da çoktur. Ayrıca matbaa baskısı olan nüshaları da bol miktarda piyasalarda bulunmaktadır. Metin, Şark Medreselerinde Kur'an-ı Kerim'den sonra okunan ilk ders kitabı vasfını da taşımaktadır. İlk ders kitabı olarak okunmasının bir kaç sebebi bulunmaktadır: Talebenin Arapça okuma kabiliyetini arttırmak, talebenin Kürtçe okuma ve anlama kabiliyetini arttırmak, talebeye evvela Hz. Muhammed sevgisi aşılama, talebenin önce siyerle ilgili bilmesi gereken temel bilgilerle mücehhez olmasını sağlamak.²²

3.1.2. Müellifi: Mevlid'in müellifi Molla Hüseyin-i Bateyî'dir. Molla Mehmed-i Bateyî veya Molla Hasan-ı Ertuşî olarak da bilinmektedir. Babasının ismi de Molla Mustafa'dır.²³ Dindar birisi olduğundan kendisine "Sofî Mustafa" da denilmiştir.²⁴

22 Ertuşî, Molla Hasan, *Mevlidü'n-Nebî*, Ahmed Kamil Matbaası, Dersaadet, s. 1-45; Batevî, Molla Hüseyin, *Mevlidü'n-Nebî*, Nubihar Yay., İstanbul, 2003, s. 5-190.

23 Doskî, *Melâye Bateyî*, s. 17-18.

24 Doskî, *Melâye Bateyî*, s. 20.

Zira mevlidin değişik nüshalarında bu isimlerin hepsi de geçmektedir. Müellif hakkında günümüzde bilimsel araştırmalar yapılmaya devam edilmektedir. Bununla birlikte bir çok makale ve kitap da yazılmıştır. Müellif hakkında ayrıca bazı üniversitelerde bilimsel tezler de hazırlanmış ve hazırlanmaktadır. Yaşamını kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

Batevî, nisbetinden de anlaşıldığı gibi Hakkarî'ye Bağlı Beytüşşebap ilçesinin doğusunda bulunan "Bate" köyüne mensuptur. Orada doğduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Mevlidinin farklı nüshalardaki isim ve mahlaslarına bakıldığında "Mollayı Batevî" denildiği gibi "Ertüşî" nisbesi de bulunmaktadır.²⁵ Buna göre "Ertüşî"lerdendir. Bazı nüshalarda da yazarın ismi "Mehmet" şeklinde yazılmıştır. Alexandre Jaba'nın belirttiğine göre adı "Molla Ahmed"dir.²⁶ M. Zekî Emin Beg de bu görüşe katılmaktadır.²⁷ Ona göre 820/1417'de doğmuş, 900/1495'de vefat etmiştir.²⁸ Tahsin İbrahim Doskî, bu isimler arasında en doğrusunun "Molla Hüseyin-i Batevî" olduğunu ve bu ismin 1947 yıllarına kadar yanlış yazılıp telaffuz edildiğini söylemektedir.²⁹

Molla Mehmed-i Bâtevî hakkında bilimsel olarak ilk yazılı bilgi veren araştırmacılar arasında Molla Mahmud-i Beyâzidî ve Alexandre Jaba da bulunmaktadır. Molla Mahmud-i Beyâzidî Mollayı Batevî'yi şöyle tanıtır:

شاعری چاری

مى ملاى باتيه نافی وی مى ملا احمده اصلی وی ثباته یه
باته کوندکه ژکوند دکاربان دتاریغا حشت صد ویستی پید! بویه
وزیف شعر وایات کوتی به دیوان کی مخصوص هیه قوی قنجه ومولوده کی
کرماتی کوتیه دکوردستانی او مقبوله وحشتی سالی عمر کری به ونه
صدی هجرتی مرحوم بویه ذنیف کوندی باته یی ژى مدونه والله اعلم

"Kürtlerin dördüncü şairi, Mollayé Batevî'dir. Onun ismi Molla Ahmed'dir. Aslı Bate'dendir. Bate de Hakkarî'nin köylerinden bir köydür. 820 yılında dünyaya gelmiştir. Pek çok şiir ve beyit söylemiştir. Müstakil bir Divan'ı vardır. Son derece salih bir kişidir. Kürtçe Mevlid de yazmıştır. Bu Mevlidi, Kürdistan'da makbul bir mevlidir. Seksen senelik bir ömür yaşamış, hicrî 900'de vefat etmiştir. Batevî köyünde de medfundur. En iyisini Allah bilir."³⁰

25 Ertüşî, *Mevlid*, s. 1.

26 Jaba, Alexandre, *Notices Et Récits Kourdes*, St. Pétersbourg, 1860,

27 Muhammed Emin Zekî Beg, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistân*, Terc. Kızı Seyyide, Dâru'z-Zemân, 2006, s. 446.

28 M. Zekî Emin Beg, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistân*, s. 446; Doskî, Tahsin İbrahim, *Melâyé Bâtevî Jiyân u Berhem*, Spîrez Yay., Duhok, 2005.

29 Doskî, *Melâyé Batevî*, s. 17.

30 Beyâzidî, Molla Mahmûd, *Câmîeyên Hikâyetân ve Risâletân*, Haz. Alexandre Jaba, St. Petersburg, 1277, s. 14-15.

Kürtçe Mevlitlerden bahsederken Doğubeyazıtlı Süleyman-ı Şirbârî'nin "Mevlid-i Şirbârî" adlı eserinden de bahseden Jaba'nın Mola Hüseyin-i Bateyi'nin Mevlidi ile ilgili söz konusu açıklaması ise şöyledir:³¹

Le quatrième poète est Mela'i Bâte (le moullah de Baté) dont le nom est Mul'a-Ahmed, originaire du village de Baté, qui fait partie des villages de Hekâri; il est né en 820⁷). Il a composé beaucoup de vers qui sont réunis dans un seul divan, qui est fort joli. Il a écrit encore une brochure en langue kourde, intitulée: Mevlüd (naissance de Mouhammed) qui est très appréciée dans tout le Kourdistan. Après avoir atteint l'âge de 80 ans, il mourut l'an 900⁸) de l'Hégire dans son village de Baté, où il est aussi enterré.

Jaba Molla Mahmud'dan aldığı malumatın aynısını Fransızcaya aktarmış bulunmaktadır. Böylece biz Mollayé Bateyi'nin doğum ve vefat tarihini Molla Mahmûd-i Beyâzidî'den ve Jaba'nın eserinde yazılı olarak görmekteyiz.

Kuzey Irak (Kürdistan)'lı araştırmacı Tahsin İbrahim Doskî, Molla Bateyi hakkında yazdığı eserinde bu bilgiyi naklettikten sonra, konuyu Ahmed-i Xânî açısından tahlil ederken Xânî'nin Mem u Zin'de kendisinden önce Kürtçe eser yazarlardan bahsederken bunlardan Molla Ahmed-i Cizîrî, Aliyi Harîrî ve Feqîye Teyrân'ın adını zikretmesine rağmen Molla Hüseyin-i Bateyi'den bahsetmediğini belirtip konuyu farklı veriler açısından değerlendirmekte, buradan hareketle de müellifimizin Xânî'den önce mi, yoksa sonra mı yaşadığı hususunda bilgi ve belgeleri mukayese ettikten sonra Bateyi'nin hicrî 1100'lü yıllarda yani 12. Asırda yaşadığı sonucunu çıkarmamız gerektiğini ifade etmektedir.³² Beyâzidî ile Jaba'nın verdiği tarihe göre Mollayé Bateyi'nin doğumu ile Ahmed-i Xânî'nin doğumu arasında 241 yıl farkı, Mollayé Bateyi'nin vefatı ile Ahmed-i Xânî'nin doğumu arasında 161 yıl farkı bulunmaktadır. Ancak Doskî bu farkı 20 küsür yıla indirmektedir. Bu nedenle Ahmed-i Xânî'nin ondan bahsetmemiş olması önemli bir detay olarak karşımızda bulunmaktadır.

Bateyi'nin şahsî ve ilmî yaşamı hakkında araştırmalar devam etmektedir. Bilgi ve belgeler, gelecekte daha kesin ve daha bol miktarda tanıma imkanı sağlayacaktır. Bu sebeple burada onun yaşamı hakkında fazla yazmayacak, konuyu onun eserlerine götürüleceğiz.³³

Bateyi'nin tesbit edilen eserleri şunlardır:

a. Hamâyil: Tıbb-ı nebevî ve alternatif tıp konusunda yazılmış büyük bir kitap olup Arapça ve Farsça dillerini müştereken kullanmaktadır.

31 Jaba, a.g.e., s. 2.

32 Doskî, *Melâyé Bateyi*, s.22-26.

33 Bateyi hakkında geniş bilgi için bkz. Doskî, *Melâyé Bateyi*, s. 7-33.

b. Divân: Muhtelif şiiirlerinin derlenip toplandığı eseridir.³⁴

c. Mevlid-i Nebî: Hz. Peygamber'in doğumu, sülalesi, mu'cizeleri, Peygamberliği konularında yazılmış naat kitabıdır.

3.1.3. Mevlid'in Özellikleri: Mevlid'in bazı hususiyetleri bulunmaktadır. Aşağıda kısa bir şekilde bunlardan bahsedeceğiz:

a. Edebi Açıdan: Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mevlit Kitabı öncelikle bir na't kitabıdır. Na'tlar da manzum olarak yazıldığından edebî bir şiir kitabı vasfını taşımaktadır. Metinde aa, bb, cc.... şeklinde kafiyeler kullanılmıştır. Mersiye ve gazel şeklinde yazılmış olup aruz vezni üzere tanzim edilmiştir. Arapça dua kısmı hariç 19 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm arasında nakarat beyti bulunmaktadır. Böylece sadece okuyanı değil, dinleyeni de kendine bağlayacak müzikî bir yapısı bulunmaktadır. Zaten mevlit gecelerinde, düğünlerde veya sünnet merasimlerinde okunurken makam üzere okunur. Metnin belli bir makamı bulunmamakla birlikte her bir bölgenin kendi dil yapısı ve müzikî anlayışına göre takribî bir makamı bulunmaktadır. Bazen coşturucu, bazen ağlatıcı, bazen düşündürücü, bazen de hüzünletici veya manevi keyif verici bir üslûbî bulunmaktadır. Mevlidde çeşitli edebî sanatlar kullanıldığı gibi, belagat (bedi, beyan, meâni) ve fesahat gibi ilimleri ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır.

b. Kelamî Açıdan: Mevlitte geçen konular Eş'arî mezhebinin görüşlerini yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'in sevgi ve saygısını ihtiva eden bu önemli kitapta Akaid konuları da arada serpiştirilmiş vaziyettedir. Akaid ve kelam ilminin İlahiyat, nübüvvet ve sem'iyat bahislerinin hemen hemen tümü işlenmektedir. Örneğin birinci kısımda Cenab-ı Hak medh edilirken Alemlerin Mâliki, Mülk Sahibi, Nezirsiz, Zü'l-Celâl, Misalsiz, Arkadaşsız, Zevalsiz, Râzık, Alim, Yaraticı, Rahim, Rahman, Kerim, Gafûr olduğu bildirilerek Allah'ın zatı, isimleri ve sıfatları konusu çok veciz bir şekilde ifade edilmektedir. Yine İkinci bölümde Hz. Peygamber'e salat ve selam konusu işlenirken onun adı olan "Muhammed" ismi zikkredilmekte, daha sonra da Şefî', Ümmetin Göz Nuru (Kurretu'l-Ayn-Dîde u Bînâhî), Müstegâs-Kurtarıcı (Destegîr), Günahkarların Yardımcısı, Kurtarıcısı, Destekçisi (Penah-Pušt-Avn), Hayru'l-Beşer (Beşerin En Hayırlısı), Habîb, Ruh (Alemin Özü), Hayru'l-Verâ (Alemlerin En Hayırlısı), Fahr-i Rusûl (Peygamberlerin İftihar Vesilesi), Mustafa (Seçilmiş), Vefakâr (Görevini Hakkıyla Eda Eden), Fetihler Sahibi, Hatmi'r-Rusûl (Resullerin Sonuncusu), Kelîm (Allah'la Konuşan Peygamber), Alay-ı Hamd Sahibi (Hamd Bayrağının Sahibi) gibi vasıflarla anılmaktadır.³⁵ Daha ileriki bahislerde Kur'an'da adı geçen tüm peygamberler tanıtılmakta, peygamberlik konusu ile ilgili nübüvvet, risalet, nebilerin vasıfları, mu'cize, şefaat gibi bir çok konu işlenmektedir. Yine arş, ferş, kürsî, kalem, levh, haşır, mizan, ahiret, melekler ve diğer sem'iyat konuları en az bir akaid metni

34 Doskî, *Melâye Bateyi*, s.32-33.

35 Bateyi, *Mevlid*, s. 35-37.

düzeyinde açıklanmaktadır.³⁶ Ayrı bir çalışma konusu olan bu hususta burada bu kadarla iktifa ediyoruz.

c. Tasavvufî Açından: Mevlid-i Şerif Hz. Peygamber sevgisini esas alan bir hamd ve naat eseri olduğu için aslında muhabbet, meveddet, marifet konularını da ele alan tasavvufî bir eser olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda kelam bahsinde belirttiğimiz gibi, tasavvuf konusunda da hemen hemen tasavvufun bellibaşlı konularını ihtiva eden bir eser olduğunu söylemek zor olmasa gerek. Ancak tasavvufî eserlerde bazen esas alınan konu tarikatın kurucusu olan şeyh ve müridler iken, burada esas alınan zat, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'dir. Bu açıdan bakıldığında Mevlid'de en çok vurgulanan konu tasavvufun da çok önemli bir konusu olan "Nur-i Muhammedî" konusudur. Bu konuda Mevlid'de özel bir bölüm ve orijinal yorumlar bulunmaktadır. Bu nedenle eseri, Nebevî Muhabbeti esas alan bir tasavvuf kitabı olarak da kabul edebiliriz.³⁷

d. Tarihî Açından: Mevlid'de vurgulanan konulardan birisi de yaratılış konusu, Hz. Adem'in yaratılışı, diğer peygamberlerin bazı özellikleri ve onlar hakkındaki hususî bilgiler, Hz. Muhammed'in mensubu olduğu Kureyş kabilesi, onun Hz. İbrahim'e kadarki ataları, dedeleri, Hz. Muhammed'in doğumu, doğum esnasındaki muhtelif olaylar ve harikulade durumlar, Arapların bazı adetleri, Arapların dünyanın farklı yerlerine ticaret edişi, Hz. Peygamberin doğduğu yıllardaki Arabistan'ın ve Arapların durumları, Yahudi ve Hıristiyanların bazı durumları, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının peygamber beklentisi gibi bir çok tarihî bilgi de Mevlid'de geçmektedir. Bu tür bilgiler verilirken kaynak eserlerle ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir.³⁸ Buna göre Mevlid, bir siyer ve tarih kitabı olarak da değerlendirilebilir.

e. Diğer İslamî İlimler Açısından: Mevlid'de kullanılan kelime ve kavramların büyük bir bölümü Kur'an ve Hadislerde geçen kelimelerdir. Mevlid'de bazı ayetler ele alınıp tefsir ve izah edilmektedir. Bu açıdan tefsirle ilgili yönleri bulunmaktadır. Hatta İşârî tefsir metodunun izlendiği söylenebilir. Yine bazı hadislerle atıflara bulunduğu gibi, bazı hadislerden parçalar zikredilmektedir. Bu hadislerin sıhhat dereceleri de farklı durumlardadır. Mevzu diye nitelenen bir kısım hadislerle dayalı bilgilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu nedenle Mevlid'in hadis usulü ve hadis ilmi açısından iyi bir şekilde değerlendirilmesi de gerekmektedir.³⁹ Yine ilk bölümlerde Mevlid'in okunuşu, fazileti, okunuşunu teşvik eden ulema, okunma tarzı ve benzeri bazı konular işlenirken bir kısım fikhî hükümlere de işarette bulunulmuştur. Bu sebeple Mevlid'in fikhî ilmi açısından da nazar-ı itibare alınarak tahlil edilmesi gerekmektedir.⁴⁰

36 Bateyî, *Mevlid*, s. 35-163.

37 Bateyî, *Mevlid*, s. 42-67.

38 Bateyî, *Mevlid*, s. 47-155.

39 Bateyî, *Mevlid*, s. 2-188.

40 Bateyî, *Mevlid*, s.38-41.

3.2. MEVLİD'İN ŞERHİ: FEYZU'L-KADİRÜ'L-MUBDÎ ŞERHU'L-MEVLİDİ'L-KURDÎ

Molla Musa el-Celâlî'nin eseri olan bu şerh yukarıda bahsetmiş olduğumuz iki ayrı çalışmanın birleştirilmiş ve geliştirilmiş halidir. Bugüne kadar iki defa bastırılmıştır. Aşağıda bu şerh çalışmasını muhtelif açılardan tahlil edeceğiz.

3.2.1. Şerhin Özellikleri: Şerh aslında birbiriyle mütedahil iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kürtçe Mevlid'in Arapça'ya tercüme edilişi, ikinci bölüm Mevlid'in Arapça şerh edilişinden müteşekkildir. Şarih, önce bölümlere başlıklar koymakta, bu başlıkları Arapça beyan etmektedir. Daha sonra "*Nâzım rahmetullah aleyhi dedi ki*" şeklindeki bir ifade ile Mevlid'in Kürtçesini konularına göre parçalara ayırmakta, bu parçaları farklı mevlid nüshalarından istifadeyle tashih edilmiş bir halde Kürtçe orijinalinin aynısı olarak yeniden yazmış bulunmaktadır. Daha sonra "el-Lügat" başlığı altında metinde geçen kürtçe kelimeleri teker teker Arapça'ya çevirmektedir. En sonda da ayırdığı parçanın genel anlamını nesir şeklinde Arapça ifade etmektedir.⁴¹

Şarih bunları yaparken önemli gördüğü konularda bazen "lügat" kısmında bazen de "mana" kısmında ayet, hadis, darb-ı mesel, şiir ve benzeri materyallerle ya kelime ve kavramları, ya da tarif ve hükümleri açıklamaktadır.⁴² Bazen de konu başlığı altında daha metin, lügat ve şerh bölümüne geçmeden evvel konuyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin Mevlidin fazileti ve meşruiyeti konusu tartışmalı olduğundan ve mevlidin ilgili kısmında mevlit okutmakla ilgili bazı sevaplar vaadedilip bazı ulemaya nisbet edildiğinden, "*Fî Fazîleti Kırâeti Mevlidi'n-Nebîyyi Aleyhi's-Salatu ve's-Selâm ve Amelihi*" başlığı altında şarih beş buçuk sayfalık bir açıklama yapma gereği duymuş, daha sonra metin nâzımının nazmına geçmiştir.⁴³ Yine Mevlid'de bazı ayet ve hadisler telmihlerde bulunulmuş, onlarda geçen hükümler sarih bir şekilde ifade edilmiştir. Şarih bu durumlarda ilgili ayet ve hadisleri nakletmekte, hadislerin bulunduğu kaynakları bazen belirtmekte, bazen de "bu konuda şöyle rivayet edilmiştir" gibi ifadelerle ilgili rivayeti nakletmektedir.⁴⁴ Bazen de tarihi bilgilerin anlaşılması için tarih kitaplarından ek bilgiler ve açıklayıcı parçalar nakledilmektedir.⁴⁵ Şarihin hadislerin bir kısmının sıhhat durumunu ele aldığı görmek de mümkündür. Mevlid metninin bazı yerlerinde hadis olarak sunulan bir takım ifadelerin hadis olmadığı, muteber hadis kaynaklarında geçmediği şeklindeki ifadelerine de rastlamaktayız.⁴⁶ Örneğin "*Sen olmasaydın, sen olmasaydın ben bu felekleri*

41 Celâlî, Molla Musa, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî*, İhvan Neşriyat, İstanbul, s. 5-15.

42 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 10-15.

43 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 16-21.

44 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s.18-20, 23, 25, 28 vd.

45 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s.30, 59, 62, 92-93.

46 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s.22.

yaratmazdım.” şeklindeki ibarenin mana bakımından sahih olmakla birlikte mevzu bir hadis olduğunu söylemektedir.⁴⁷ Yine Mevlid’de Hz. Muhammed’e atfen belirtilen “Her kim ki benim şu mevlidimi ta’zim ederse ben Mahşer gününde onun şefaathisi olacağım ve o bir tas kevser suyu içecektir.” şeklindeki ifadenin hadis kaynaklarında bulunmayan ve râvilerin de muttali olmadığı, sahih olmayan bir rivâyet olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Bazen de Mevlid metninde geçen bazı konuları izah ederken muhtelif hadisler rivayet emekte ve bunların “sahih” veya “hasen” olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

3.2.2. Şerhin Başlıkları: Şerhin konu başlıkları şunlardır:

- a. Hamd (Allah’a övgü) bahsi,
- b. Hz. Nebî’ye salat ve selam bahsi,
- c. Mevlid-i Nebiyi okumanın fazileti,
- d. Hz. Muhammed Efendimizin Nuru’nun yaratılışı, arş, kursu, kalem ve levh bahsi,
- e. Hz. Adem’in yaratılışı bahsi,
- f. Hz. Peygamber’in nesebinin beyanı bahsi,
- g. Hz. Peygamber’in babası Abdullah’ın viladeti bahsi,
- h. Yahudilerin Abdullah’ı öldürmek için suikast yapması bahsi,
- ı. Abdullah’ın amine ile evlenmesi bahsi,
- i. Amine’nin Hz. Rasulullah (s.a.s.)’e hamile kalışı bahsi,
- j. Hz. Peygamber’in viladeti bahsi,
- k. Hz. Peygamber’in doğumu esnasında kainatın tüm zerrecilerinin “hoşgeldin” diye nida etmesi (merhaba) bahsi,
- l. Viladet gecesinde vaki olan irhasat bahsi,
- m. Hz. Peygamber’in viladeti sabahında Abdulmuttalib’in gördüğü ayetler (olağan üstü haller) bahsi,
- n. Hz. Halime’nin Mekke’ye gelişi ve Hz. Muhammed’in süt anneye verilmesi bahsi,
- p. Süt Anne kervanının Mekke’den memleketlerine dönüşü ve dönüş esnasındaki olayların bahsi,
- r. Hz. Peygamber’in çocukluğunda Benî Sa’d yurdunda meydana gelen irhasat bahsi,
- s. Hz. Peygamber’in Mekke’ye getirilip Annesi Hz. Amine’ye teslim edilmesi bahsi.
- ş. Hatime,
- v. Dua.⁵⁰

47 Celâli, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdi*, s.42.

48 Celâli, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdi*, s. 22.

49 Celâli, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdi*, s.45.

50 Celâli, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdi*, s.5-236.

İşte bu başlıklar, Mevlid ile şerhinin sırasıyla açıklamaya çalıştığı konulardır. Bunlardan da anlaşıldığı gibi Mevlid, aslında Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risale-tinden önceki hallerinden bahsetmektedir. Hatta mevlitte Hz. Peygamber'in gençliği, evliliği, Mekke ve Medine hayatı, mücadelesi, savaşları ve sair siyer konuları değil, çocukluk hayatı işlenmektedir. Buna göre Mevlid, kutlu doğum öncesi ve sonrası ne-bevi hayatın kısa bir parçası ele alan bir naat kitabıdır.

3.2.3. Şerhin Kaynakları: Celâlî'nin bu şerhi yazarken istifade ettiği kaynaklar şunlardır:

a. el-Müncid: Arapça lügat kitabıdır. Beyrutlu Hıristiyan asıllı alimlerden Lüveys Ma'lûf tarafından hazırlanmıştır. El-Müncid fi'l-Luğa ve el-Müncid fi'l-Edeb olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Geniş kapsamlı bir ansiklopedi mahiyetinde olup çıktığı günden bu yana tüm İslam ülkelerinde ve Arap devletlerinde kullanılmaktadır.⁵¹ Doğu ve Güneydoğu medreselerinde de en çok tanınan ve kullanılan sözlüklerdendir. Doğudaki alimlerin genel kültürlerinin gelişmesinde, dünyayı tanımalarında, tarih, edebiyat, sosyoloji, psikoloji, siyaset gibi bir çok ilim dalını tanımada, ufuklarının açılmasında inkar edilemeyecek bir rolü bulunmaktadır. Denilebilir ki Şark Medre-selerindeki ders müfredatında son asırda görülen en etkin değişiklik, el-Müncid sa-yesinde gerçekleşmiştir. Réz denilen silsile halindeki ders müfredatı hususunda son derece muhafazakar olan bölge uleması el-Müncid sayesinde farkına varmadan bir çok yenilik ve gelişmeye maruz kalmıştır. İşte Mevlid Şârihi Celâlî de elli senelik tedrisat hayatının büyük bir döneminde olduğu gibi Mevlid'in şerhini yaparken de bir çok kelime ve kavramın karşılığını ve tarifini verme hususunda bu eserden azami derecede faydalanmıştır.⁵²

b. el-Mu'cemu'z-Zehebî: Farsça lügat kitabıdır. Dımaşk ve Halep Üniversite-lerinin Fars dili müderrisi Dr. Muhammed et-Tennûcî tarafından yazılmıştır. Farsça-Arapça bir sözlüktür. Farsça kelimeleri alfabetik sıraya göre dizip karşılıklarını Arap-ça yazmaktadır. Bölge alimleri tarafından da istimal edilmekte olan bu lügat kitabı oldukça kullanılmıştır. Mevlid şârihi tarafından Farsça ve Eski Kürtçe kelimelerin karşılıkları konusunda istifade edilmiştir.⁵³

c. el-Hâvî li'l-Fetâvâ: Meşhur Şâfiî alimi İmam Suyûtîye ait olup bir çok ilimle ilgili fetva ve soruların cevaplarını ihtiva eden iki ciltlik kitaptır. Orada mevlid ile ilgili bir risale de vardır. Bu risâle müstakil olarak da bastırılmıştır.⁵⁴

d. Zikra'l-İhtifal bi'l-Mevlidi'n-Nebevî: Şeyh Muhammed Alevî b. el-Abbâs el-

51 Ma'lûf, Lüveys, *el-Muncid fi'l-Lugati ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut.

52 Celâlî, *Fezû'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 123.

53 Celâlî, *Fezû'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 8, 11, 12.

54 Es-Suyûtî, Celâleddin, Abdurrahman, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Beyrut, 1975.

Mâlikî el-Hasenî'nin mevlid ile ilgili yazdığı cep kitabıdır.⁵⁵ Şarih mevlidin cevazı ve meşruiyeti konusunda bu kitaptan istifade etmiştir.⁵⁶

e. en-Ni'metu'l-Kubrâ: İbn Hacer el-Heytemînin Arapça yazdığı bir mevliddir. Bazı memleketlerde mevlid kandili münasebetiyle okunduğu bilinmektedir. Bu eserde şiir ve nesir halinde Hz. Peygamber hakkında medhiyeler bulunmaktadır.⁵⁷ Celâlî, mevlidin meşruiyeti ve diğer bazı konularda bu eserden istifade etmiştir.⁵⁸

f. İânetu't-Tâlibîn: Seyyid el-Bekrî tarafından yazılmış olup Şafî mezhebinin fikhî ihtihadlarını ihtiva eden bir eserdir. Zeynu'd-Dîn b. Abdilazîz el-Melîbârî tarafından yazılmış olan Fethu'l-Muin adlı eser üzerine yazılmış bir şerhtir. Şark bölgesinde son derece meşhur ve mu'teberdir. Bir çok önemli konuda fetva bu kitap üzere verilmektedir.⁵⁹ Mevlid Şarihi el-Celâlî fıkıh ile ilgili bazı konuları bu eserden nakletmiştir.⁶⁰

g. Şerhu İbn Hacer Ale'l-Hemziyye: Bu eserin asıl adı el-Minehu'l-Mekkiyye fi Şerhi'l-Hemziyye olup Şafî mezhebi fakihlerinden hicrî tarihine göre 974 yılında vefat eden Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî tarafından yazılmıştır. Adından da anlaşıldığı gibi el-Hemziyye diye möeşhur olan Kaside-i Hemziyye üzerine yazılmış bir şerh çalısmasıdır. Bu kasideyi de hicrî 696 yılında vefat eden Şeyh Ebu Abdillâh Muhammed b. Said b. Hammâd el-Senhâcî ed-Dilâsî el-Mağribî el-Bûsîrî yani İmam-ı Bûsîrî yazmıştır. Kasidenin asıl ismi de "Ümmu'l-Kurâ" dir.⁶¹ El-Celâlî'nin istifade ettiği kaynaklardandır.⁶²

h. Medâihu'r-Resûl: Hafnî (?) tarafından yazılmıştır.⁶³

ı. El-Bidâye ve'n-Nihâye: İbn Kesir ed-Dımaşkî tarafından yazılan meşhur İslam tarihi kaynağıdır. Şarih tarihi konularda, özellikle Hz. Adem'in yaratılışı, arş, kalem, levh gibi meselelerde bu eserden faydalanmıştır.⁶⁴

i. es-Siretu'n-Nebeviyye: Mekke 'de 1232/1817'de doğup Medine'de 1304/1886 yılında vefat eden Ahmed b. Zeynî Dahlân tarafından yazılan siyer kitabıdır. Zeynî Dahlân'ın siyerle ilgili yazdığı eserdir. Tahsilî sırasında basta Mısırlılar olmak üzere

55 El-Alevî, Seyyid Muhammed el-Malikî, *Havle Zikra'l-İhtilaf b. Zikra'l-Mevlidi'n-Nebiyi's-Şerif*, Matbaatu Dari'Cevamii'l-Kelim, Kâhire, 1418.

56 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 18-21.

57 El-Heytemî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Hacer, *en-Ni'metu'l-Kubrâ Ale'l-Alem fi Mevlidi Seyyidi Veledi Adem*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır, 1939.

58 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 25-29.

59 Ed-Dimyâti, Seyyid el-Bekrî Muhammed Şeta, *İânetu't-Tâlibîn*, Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz.

60 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s.31.

61 El-Heytemî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye fi Şerhi'l-Hemziyye*, Dâru'l-Minhac, 2005.

62 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 33.

63 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s.33-35.

64 Celâlî, *Fezvu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s.40.

Hicazlı, Hintli ve Mağribli âlimlerden ders gördü. Kendisi Şafîî olmakla birlikte diğer fikhî mezhepleri de öğrendi. Fıkıh ve hadis ilimlerinde. Özellikle tarih sahasında meşhur oldu. BuhârTnin el-CâmiVş-şa'ıih'mi ezberledi. Mescid-i Haram'm Necâbe adlı köşesinde ders verip öğrenci yetiştirdi. 1871 yılından itibaren Mekke'de Şâfîfler'in müftülüğüne ve şeyhü'I-ulemalığa tayin edildi. Dahlân tarih, fıkıh, hadis, mantık ve tasavvufa dair birçok eser yazmıştır. Çeşitli meseleler hakkında verdiği fetvalarla devrinin tarihine ait kitapları meşhurdur. Dahlân dinî ve tarihî konular yanında Mehdilik, Vehhâbîlik, Şîilik. Ebû Tâ-lib'in imanı ve bazı tarikat şeyhlerinin durumu gibi ihtilaflı meseleler üzerinde de birçok kitap ve risale kaleme almıştır. Şerif ailesine yakınlığı dolayısıyla XVIII ve XIX. yüzyıllara ait tarihî hadiseler hakkında hem yazılı hem de şifahî geniş ve sağlam bilgilere sahipti. Bir çok eser yazan Dahlân'ın en önemli eserlerinden biri de mevzumuza bahis olan eseridir. es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âşârü'l Muhammediyye. es-Sîretü'z-Zeyniyye olarak da bilinen ve Hz. Peygamber'in hayat, mucizeleri ve hilyesine dair olan eser iki ve üç cilt halinde çeşitli baskılarla basılmıştır.⁶⁵ Mevlid Şarihi Celâlî bu eserden de istifade etmiştir.⁶⁶

j.Mevlidü'l-Arabî: Muhammed b. Abdilaziz es-Siirdî tarafından yazılmış Arapça bir mevlid kitabıdır. Şarih bazı konuların izahında bundan da faydalanmıştır.⁶⁷

k. Mevâhibu'l-Ledunniye: İmam Kastalânî (v. 923/1517) tarafından yazılmış olup Hz. Peygamber hakkında bilgi veren önemli bir çalışmadır. Hz. Peygamberin doğumu ile vefatı arasındaki olayları klasik siyer kitapları formatında yazdığı gibi delâil ve şemâil, hasâis ve ahlâkını da ele aldığından eskiden beri takip edilen iki farklı siyer çalışmasının müşterek usulünü kullanmıştır. Hz. Peygamber'in mu'cieleri ve faziletlerini de işlemektedir. Beyrut Müftüsü Yusuf b. İsmail en-Nebehânî tarafından da ihtisar edilmiştir. Uzun ismi de el-Mevâhibu'l-Leduniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye'dir.⁶⁸ Mevlid Şarihi Celâlî bu eserden de istifade etmiştir.⁶⁹

l.Muhâkemât: Bediuzzaman Said-i Nursî'nin Eski Said döneminde yazdığı önemli bir eseridir. İslamî ilimlerin anlaşılmasında gerekli olan metodolojik bilgileri sistemli ve özgün bir tarzla ele almıştır. Yazıldığı tarihteki geleneksel ilim anlayışına radikal itiraz ve önerilerde bulunmaktadır. Dinî metinlerin anlaşılmasında göz önünde bulundurulması gereken temel esasları beyan etmekte, günümüz ilahiyatçıları arasında mütedavil olan bir çok metodolojik tartışmayı özlü bir şekilde ihtiva etmektedir.

65 Dahlân, Ahmed Zeynî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, İstanbul, 1929. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, *Ahmed Zeynî Dahlân Maddesi*, 8/497.

66 Celâlî, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 59.

67 Celâlî, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 93, 100.

68 El-Kastalânî, Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, Beyrut, 1310. Bkz. Algül, Hüseyin, *"el-Mevâhibu'l-Ledunniyye"*, TDVİA, Ankara, 29/424.

69 Celâlî, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 96-97.

Bu nedenle son derece önemli bir eserdir.⁷⁰ Şârih, kaf dağı hakkında bu eserden faydalanarak bazı açıklamalar yapmıştır.⁷¹

m. es-Sîretü'l-Halebiyye:Şafîi fakihî İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (v. 1044/1635) tarafından yazılmış önemli bir siyer kitabıdır. İmam Şafîi'nin kabri yakınındaki Sâlihiyye Medresesi'nde müderrislik yapan Halebî ilmiyle âmil, güzel ahlâklı ve çalışkan bir kimse olup hayatını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiştir. 29 Şaban 1044'te (17 Şubat 1635) vefat etti ve Mücavirin Kabristanı'na defnedildi. Fıkıh, tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatı, tarih ve tasavvuf sahalarda temayüz eden Halebî çoğu haşiye, şerh ve telhis olmak üzere kırktan fazla eser yazmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi de es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn) adlı siyer çalışmasıdır. Halebî, bu eseri Ebü'l-Mevâhib Muhammed b. Muhammed es-Siddîki'nin işaretiyle kaleme alıp 1043'te (1633) tamamlamıştır. Bu eserinde Hz. Peygamberin soyu, doğumu, annesinin ve dedesi Abdül-müttalib'in vefatları, amcası Ebû Tâlib'in yanında kaldığı dönem, peygamber olması, ilk müslümanlar, Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in müslüman oluşu, Habeşistan'a hicret, Tâif seferi, isrâ ve mi'rac, Medine'ye hicret, Resûl-i Ekrem'in katıldığı gazveler, çeşitli hükümdarlara gönderdiği davet mektupları, Veda haccı, Hz. Peygamber'in yakınları, şairleri, müezzinleri ve aşere-i mübeşşere hakkında bilgi verilmektedir. Eser, Resûl-i Ekrem'in doğumundan ölümüne kadar cereyan eden olayların kronolojisiyle son bulmaktadır. İslâm dünyasında büyük ilgi görmüş eser, Doğu ve Güneydoğu Anadolu alimleri nezdinde de itibar görmüştür.⁷² Şârih Celâlî de Mevlidi şerh ederken bu eserden faydalanmıştır.⁷³

p. Hulâsetu Târîhu Kurd ve'l-Kurdistan: Muhammed Zeki Beg tarafından Kürtçe yazılmış bir tarih kitabıdır. Kürtlerin ve Kürdistan'ın en eski devirlerden günümüze kadarki merhalelerini açıklamakta, Kürt devlet ve beyiklerinden bahsetmektedir. Uzun ve yorucu bir araştırmanın mahsulu olan bu kitap sahasında son derece önemli bir kaynaktır. Muhammed Alî Avnî tarafında Arapçaya tercüme edilen eser bir çok defa bastırılmıştır.⁷⁴ Şârih Mevlid yazarını tanıtırken ondan faydalanmıştır.⁷⁵

r. Melâyi Bateyî-Jiyân u Berhem: Tahsin İbrahim Doskî tarafından yazılan ve Mevlid yazarının hayatını, eserlerini, şiirlerini konu alan bir kitaptır. Bu kitap da uzun ve yorucu çalışmaların bir mahsülüdür. Mukaddime bahsinde Mollayé Bateyî geniş bir şekilde tanıtılmakta, hayatının gizli yönlerinin izi takip edilmekte, elde edilen

70 Nursî, Bediuzzaman Said, *Muhakemat*, Zehra Yay., İstanbul, 2013.

71 Celâlî, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 123. Celâlî Muhakemât adlı eserin farklı nüshaları üzerinde çalışma yapmakta olup onun üzerinde de bir şerh çalışmasına devam etmektedir.

72 Halebî, İbrahim b. Ahmed, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn)*, Tahk. Muhammed Altuncî, Dimaşk 1409/1989; İzgi, Cevat, "Halebî", TDVİA, TDV Yay., İstanbul, 15/232.

73 Celâlî, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s.128.

74 Muhammed Emin Zekî, *Hulâsetu Târîhi'l-Kurd ve Kurdistân*, Terc. M. Alî Avnî, Şirketu Nevâbiu'l-Fikr, Kâhire, 2009.

75 Celâlî, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî*, s. 232.

malumatlar tahlil ve analiz edilmekte, hakkında bilinmesi gerekli olan ve eksik kalan hususlara dikkat çekilmektedir. Daha sonra Mevlid eseri yeni bir dizgi ile Irak Kürtçesi Alfabeti ile yazılmakta, son bölümde de Melayé Batevî'ye nisbet edilen 22 adet şiir bir divân edası içerisinde sunulmaktadır. Ayrıca kitabın sonuna Mevlid ve şiirlerin farklı el yazması nüshalarından bazı nünuneler seçilerek ek olarak ilave edilmiştir.⁷⁶ Şârih Celâlî, Molla Hüseyini Batevî'nin hayatı konusunda bu eserden de fadalanmıştır.⁷⁷

s. Sehlu'l-Mevrid fî Şerhi'l-Mevlid: Bulanıklı Molla Ahmed b. Molla Mustafa'nın oğlu olan Molla Nurullah el-Hayyûti el-Gudîşkî tarafından 1980 yılında yazılmıştır. Molla Hüseyin-i Batevî'nin Mevlidinin en geniş şerhlerinden birisidir. Arapça yazılmış olup 259 sayfadan ibarettir. El yazması olan bu eser Molla Musa el-Celâlî tarafından tıpkı basım halinde Feyzu'l-Kadir adlı şerhe bitişik olarak bastırılmıştır. Eser Sembol yayınları tarafından 2010 yılında İstanbul'da bastırılmıştır. Farklı kaynaklardan istifade ile yazılmış olan bu eser, Molla Musa'nın Mevlid şerhini yazarken en çok faydalandığı kaynaklardandır.⁷⁸

Bu eserler Celâlî'nin şerhini yazarken direkt olarak faydalandığı kaynaklardır. Bununla birlikte adını zikretmiş olduğumuz bu kitaplardan istifadeyle şerhte bir çok kitap adı da geçmektedir. Şarih direk olarak adı geçen tüm kitaplardan iktibas yapmayı onların bazı görüş ve açıklamalarını yukarıda adı geçen eserlerden naklederek kitabına aldığı için onların isimlerini burada zikretmedik. Bunlar da genellikle Beyhakî, Taberânî, Tirmîzî gibi muhaddislere ait hadis kaynaklarıdır.

3.2.4. Şerh'ten Bir Örnek: Burada şerhin yapılış tarzı ile ilgili bir örnek vereceğiz.

الباب الأول في مبحث الحمد

قال الناظم رحمه الله تعالى:

او خدای دایه مه دین مبین	حمد بی حد بو خدای عالمین
تابع وی مقتدای نامور	ام کرینه امتا خیر البشر
دایه مه میراثا قرآنا کریم	او خدای مالک ملک عظیم
یعنی دامه احمدی دار السلام	دین مه کر کامل و نعمت تمام

اللغة

(حمد) الحمد هو الثناء باللسان على قصد التعظيم سواء تعلق ذلك الثناء بالنعمة او بغيرها والشكر فعل ينبي عن تعظيم المنعم لكونه منعمًا سواء ذلك الفعل باللسان او بالجنان او بالاركان (بی حد) بياء غير خالصة للنفي

⁷⁶ Doskî, *Melâyé Batevî*, s. 7-223.

⁷⁷ Celâlî, *Feyzu 'l-Kadiri 'l-Mubdi*, s. 232-233.

⁷⁸ El-Gûdîşenkî, Molla Nurullah el-Hayyûti, *Sehlu 'l-Mevrid fî Şerhi 'l-Mevrid*, Sembol Yay., İstanbul, 2010, s. 1-259.

والسلب والحد هو منتهى الشيء اى بلا نهاية (بو) مخفف من ژبو اى لأجل (خدای عالمين) اى رب العالمين (او خدای) اى هو الرب (دايه) فعل ماضى اى اعطى (مه) ضمير المتكلم مع الغير (دين مبین) الدين هو ما شرعه الله تعالى على لسان نبيه من الاحكام والمبين اسم فاعل من ايان اى اتضح وهذا اشارة الى ان الحمد هنا بمقابلة النعمة (ام) ضمير المتكلم مع الغير (كرينه) فعل ماضى اى جعلنا والنون المفتوحة للجمع لكنه بإعتبار المفعول (امتا خير البشر) الامة الجماعة والجمع أتم والخير اسم تفضيل بمعنى الافضل والبشر الانسان ذكرا وانثى واحدا وجمعا اى هو خير البشر والبشر خير من سائر الخلق فهو خير من جميع الخلق كما قال البوصيرى وانه خير خلق الله كلهم (تابع وى) معطوف على امتا خير البشر ووى بكسر الواو ضمير غائب (مقتداى) المقتدى اسم مفعول يقال اقتدى به اى تسنن به وفعل فعله (نامور) بسكون الميم وفتح الواو كلمة فارسية بمعنى المشهور والمعروف (او خدای) اى هو الرب (مالك ملك) اى صاحب الملك (عظيم) صفة مشبهة من عظم عظاما وعظامة خلاف صغر (دايه) فعل ماضى اى اعطى (مه) ضمير المتكلم مع الغير (ميراثا) يقال ورث الرجل مالا اى جعله ميراثا له (قرآنا كريم) القرآن هو الكتاب المنزل على سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم بواسطة جبرائيل عليه السلام (دين مه كر كامل) الدين سبق تعريفه ومه ضمير المتكلم مع الغير وكر فعل ماضى اى جعل وكامل اسم فاعل من كمل اى تم وكان كاملا (ونعمت تمام) معطوف على دين (يعنى) تفسير لإتمام النعمة او قوله دامه احمد تفسير لقوله دين مه كر كامل وقوله دار السلام تفسير لقوله نعمت تمام (دامه) اى اعطانا (احمد) اى نبينا عليه السلام (ودار السلام) طبقة من طبقات الجنان وفى البيضاوى الجنان على ما ذكره ابن عباس سبع جنة الفردوس وجنة عدن وجنة النعيم ودار الخلد وجنة الماوى ودار السلام وعليون آه وفى الخيالى على شرح العقائد دار السلام هى الجنة سميت بها لسلامة اهليها عن كل الم وآفة ولأن السلام من اسماء الله تعالى واضيف اليه تشريفاً ومعنى هذا الإسم هو الذى منه وبه السلامة فوجه تخصيص هذا الإسم ظاهر آه والشطر الاول من البيت الرابع مقتبس من قوله تعالى اليوم اكملت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتى ورضيت لكم الإسلام دينا سورة المائدة 3

المعنى

الحمد الذى لاحد ولا نهاية له لرب العالمين وهو الرب الذى اعطانا الدين المبين الواضح وجعلنا امة خير البشر وتابعين لذلك النبى المقتدى به المشهور المعروف وهو رب ومالك للملك العظيم واعطانا ميراث القرآن الكريم وجعل ديننا كاملا ونعمتنا تامة بأن اعطانا احمد عليه السلام نبيا ودار السلام ماوى ومقاما لنا⁷⁹

Görüldüğü üzere Şarih önce Mevlid'in orijinalini bir parça halinde sunmakta, sonra kelimelerin lügavî karşılıklarını vermekte, daha sonra da toplu manasını Arapça'ya tercüme etmektedir. Bunları yaparken de önemli gördüğü konularda ek ilaveler ve izahlar yapmaktadır. Bu üslup şerhin sonuna kadar devam etmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME: Hz. Peygamber İslam davasını insanlığa sunup veda ettikten ve daru'l-bekâya irtihal ettikten sonra ümmet manevî babasını yitirdiğini ve her konuda müracaat ettiği kılavuzunu kaybettiğini farkettiler. İlk dört halife döneminde ümmeti toparlamaya çalışan dört raşid halife ve diğer sahabîler de vefat ettikten sonra, ümmetin başına çok olaylar geldi. Peygamberini yitirmiş bir büyük aile, fitne ve fesatlarla uğraşmak zorunda kaldı. İslam tarihinde facialar, katliamlar, dahili ve harici düşmanlıklar yaşandı. Toplum bıktı, bezdi, yoruldu, yerin altına üstünden yeğ olduğuna kanaat getirdi. Halbuki Peygamber (s.a.s.) ümmetin başında iken iyi ve kötü günde, barışta ve savaşta iman, amel, ihlas, samimiyet hep üst derecede idi. Ama

79 Celâlî, Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî, s. 5-7.

ondan sonra kriz ve buhranlar yaşandığı için ve ümmetin başına gelenler de babalık ve efendilik yapacağına diktatörlük, zorbalık yapıp hilafeti ceberrutiyyete çevirdiğinden dolayı müslüman halklar tek kurtuluşun Hz. Muhammed'in manevî babalığında olduğunu gördüler. Onu yeniden hatırladılar, ona yönelik özlemlerini edebi şaheserler şeklinde ifade ettiler. Naatlar, mevidler yazdılar. İşte Kürtçe Mevlid de böyle bir tarihi geçmişin neticelerinden birisidir.

Bir çok dilde mevlidler yazıldığı gibi Kürtçe'de de bir çok Mevlid yazılmıştır. Bunların içinde en meşhur olanı Molla Hüseyin-i Bateyî'nin mevlididir. Kürtlerin yaşadığı memleketlerde her hayırlı ve önemli vesileyle dinî ve manevî bir merasim ile okunmaktadır. Bu mevlidin, Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun bir şekilde barındırması nedeniyle dili ağırdır. Hatta medreselerdeki eğitim ve bilim dili ile yazılmıştır denilebilir. Bu sebeple halkın avam kesimi bir kaç asırdır söz konusu mevlidi yarım yamalak anlamaktadır. Eksik bir anlayışla da olsa, son derece derin bir muhabbet, aşk, şevk ve coşku ile dinlenen bu mevlidin halkın geniş kesimince anlaşılması amacıyla Molla Musa el-Celâlî tarafından üç ayrı çalışma birleştirilerek geniş bir Mevlid Şerhi çalışması yapılmıştır. Ahmed-i Xânî ile başlayan İslamî Kürt Edebiyatının Beyazıt Ekolü diyebileceğimiz bir gelenekten gelen Celâlî, tıpkı selefleri Ahmed-i Xânî, İsmail-i Beyazidî, Muradhan-i Beyâzidî, Molla Mahmud-i Beyâzidî ve Halife Yusuf Beyazidî gibi "*ne ji bo sahib revacân, belki ji bo piçukit Kurmancan*"⁸⁰ felsefesi ile hareket edip buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız güzel bir şerh çalışması yapmıştır. Bu şerh çalışmasında bir çok kaynaktan da faydalanmış, mevlidin hem öncelikle onu okuyan ve okutan müderrisler ve medrese talebeleri tarafından doğru anlaşılması için Arapça bir şerh yazmıştır. İlgili konuları izah etmiş, ayet ve hadislerle inmiş, sahih, hasen, mevzu olanları belirtmiş, hatta mevzu haberlerden manası sahih olan ile olmayanı birbirinden ayırma konusunda gerekli ikazlarını da yapmıştır. Kürtçe Mevlid konusunda ilk şerh çalışmalarından birisi olması itibarıyla bu çalışma son derece önemlidir ve diğer şerh çalışmalarıyla birlikte gelecekte yapılacak daha kapsamlı çalışmaların kaynağı ve pişdarı olacağına inanmaktayız. Sözüümüzü Şarih'in Hz. Ali'ye ait bir beyte binaen yazdığı bir şiir parçası ile bitirmek istiyoruz:

لنا العلم وللأعداء مال	رضينا بقسمة الجبار فينا
لنا اقتداء بالشيخ سعيد بالو	قلينا ظلم ذلك الجبار لنا
رضى عنهما ربنا الفعال	وكذا اقتداء بالشيخ سعيد النورسى
او القلم كما اقتضى بذلك الحال ⁸¹	فدعوى الإسلام تكون بالسيف

80 Xânî, Ahmed, *Nubihâr*, Zeynel Abidin Amedî Nüshası, tsz., s. 3.

81 Celâlî, Molla Musa, *Feyzu 'l-Kadiri 'r-Rahmân Şerhu Nevbihârâ Biçükân*, İhvan Yay., İstanbul, s. 80.

KAYNAKLAR

- Alevî**, Seyyid Muhammed el-Malikî, *Havle Zikra'l-İhtilaf b. Zikra'l-Mevlidi'n-Nebiyi's-Şerîf*, Matbaatu Dari'Cevamii'l-Kelim, Kâhire, 1418.
- Algül**, Hüseyin, "*el-Mevâhibu'l-Ledunniye*", TDVİA, Ankara.
- Batevî**, Molla Hüseyin, *Mevlidu'n-Nebî*, Nubihar Yay., İstanbul, 2003.
- Beyâzîdî**, Molla Mahmûd, *Câmiyén Hikâyetân ve Risâletân*, Haz. Alexandre Jaba, St. Petersbourg, 1277.
- Celâlî**, Molla Musa, *Mevlid*, Sembol Yay., İstanbul, 2007.
- Celâlî**, Molla Musa, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî*, İhvan Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Celâlî**, Molla Musa, *Feyzu'l-Kadiri'r-Rahmân Şerhu Nevbihârâ Biçûkân*, İhvan Yay., tsz.
- Celâlî**, Molla Musa, *Haşiyeye Ala İşarati'l-İcâz*, Sembol Yay., İst., 2008.
- Celâlî**, Molla Musa, *Haşiyetu Cami'l-Mekâsîd alâ Halli'l-Meâkîd*, Şefkat Yayınları, İstanbul, 1433.
- Celâlî**, Molla Musa, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, Sembol Yay., İstanbul, 2012.
- Celâlî**, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fetâvâ*, Sembol Yay., İst., 2006.
- Celâlî**, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fevâid*, Şefkat Yayınları, İst., 2004.
- Celâlî**, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Kasaid*, Sembol Yay., İst., 2005.
- Celâlî**, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Makasîd*, Sembol Yay., İst., 2006.
- Celâlî**, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Ulum*, Şefkat Yay., İstanbul, 2003.
- Celâlî**, Molla Musa, *Mevlid ve Divan*, Sembol Yay., İst., 2007.
- Celâlî**, Molla Musa, *Şerhu Kasaidi İbn Fariz*, Sembol Yay., İst., 2008.
- Celâlî**, Molla Musa, *Şerhu Kızıl İcâz*, Sembol Yay., İst., 2009.
- Celâlî**, Molla Musa, *Ta'lik Ale'l-Mevlid*, Müellifin Kendi El Yazma Nüshası.
- Dahlân**, Ahmed Zeynî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, İstanbul, 1929. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, *Ahmed Zeyni Dahlân Maddesi*, 8/497.
- Dimyâfî**, Seyyid el-Bekrî Muhammed Şeta, *İânetu't-Tâlibîn*, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Doskî**, Tahsin İbrahim, *Melâyé Bâteyî Jiyân u Berhem*, Spirez Yay., Duhok, 2005.
- Ertüşî**, Molla Hasan, *Mevlidu'n-Nebevî*, Dersaadet, İstanbul.

- Ertüşî**, Molla Hasan, *Mevlidu 'n-Nebî*, Ahmed Kamil Matbaası, Dersaadet.
- Güdişenkî**, Molla Nurullah el-Hayyüfî, *Sehlu 'l-Mevrid fî Şerhi 'l-Mevrid*, Sembol Yay., İstanbul, 2010.
- Halebî**, İbrahim b. Ahmed, *es-Sîretü 'l-Halebiyye (İnsânü 'l-'uyûn fî sîreti 'l-emîni 'l-me'mûn)*, Tahk. Muhammed Altuncî, Dımaşk 1409/1989.
- Heytemî**, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Hacer, *el-Minehu 'l-Mekkiyye fî Şerhi 'l-Hemziyye*, Dâru'l-Minhac, 2005.
- Heytemî**, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Hacer, *en-Ni'metu 'l-Kubrâ Ale'l-Alem fî Mevlidi Seyyidi Veledi Adem*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır, 1939.
- Jaba**, Alexandre, *Notices Et Récits Kourdes*, St. Pétersbourg, 1860.
- Kastalânî**, Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibu 'l-Ledunniyye*, Beyrut, 1310.
- Ma'lûf**, Lüveys, *el-Muncid fî 'l-Lugati ve 'l-A'lâm*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut.
- Muhammed Emin Zekî Beg**, *Meşâhîru 'l-Kurd ve Kurdistân*, Terc. Kızı Seyyide, Dâru'z-Zemân, 2006.
- Muhammed Emin Zekî**, *Hulâsetu Târîhi 'l-Kurd ve Kurdistân*, Terc. M. Alî Avnî, Şirketu Nevâbiu'l-Fikr, Kâhire, 2009.
- Nursî**, Bediuzzaman Said, *Muhakemat*, Zehra Yay., İstanbul, 2013.
- Suyûtî**, Celâleddin, Abdurrahman, *el-Hâvî li 'l-Fetâvâ*, Beyrut, 1975.